

ताजचे नवे मानांकन व खजिना

अरूण निगुडकर

आग्राच्या ताजमहलला प्रथम मानांकन मिळाल्यानंतर पुढच्या मानांकनासाठी भारताने ताजची जोपासना कशी केली आहे? मानांकनाचे जागतिक स्थरावर त्यानंतरचे प्लॅनिंग व मार्केटिंग यासंदर्भात आम्ही सध्या कुठे आहोत हे कळू शकत नाही. पर्यटकांची संख्या व उत्पन्नातील वाढ हे निकष धरले तर गेल्या चार वर्षांतली पर्यटकांची संख्या व उत्पन्न यात वाढ झालेली नाही याची कारणे कोणती ?

ताजच्या बाह्य सौंदर्यावर भर देऊन आता चालणार नाही. मार्केटिंगचा खरा आधार ताजच्या अंतरंगातील सौंदर्य व इनले वर्क मार्बलचे जाळीदार पडदे, कमानी, प्रकाश, नियंत्रण, घुमट रचना, भूमिती, भुयारे व नलिकामार्ग रचना, ही गूढ वास्तूरचना कशी आहे हे जो पर्यंत आम्ही जगाला दाखवणार नाही तोपर्यंत, ताजच्या पर्यटन संख्येत वा उत्पन्नात वाढ होण्याची शक्यता नाही.

जगातल्या इतर मानांकित स्थळांना त्यांची सरकारे जागतिक स्थरावरची फिरती प्रदर्शने, संमेलने, चर्चासत्रे, चित्रफिती, प्रसिध्दी माध्यमे, यातून पुढे आणत आहेत. गुप्तता आणि सुरक्षितता यांचा बाऊ न करता आवश्यक ते सुरक्षेचे उपाय योजूनच इजिप्त व इटली आपल्या पर्यटन स्थळांचे मार्केटिंग करत आहेत. मग आम्ही ताजला सतत कुलुपबंद अवस्थेत किती काळ ठेवणार आहोत ?

पुढच्या मानांकनात टिकण्यासाठी (२०१०साली) आम्ही येव्हापासून मार्केटिंगचे तंत्र बदलले नाही तर ताजचं काहीं खर नाही.

ताजमध्ये जी रहस्ये दडली आहेत त्यांचे केंद्रस्थान ताजमध्ये मोगलांचा सर्वात मोठा खजिना दडविला होता या समजुतीत आहे ही समजूत प्रचारात येण्याला ताजवर झालेली आक्रमणे लटालुट खजिनाकोठी या सात मजली विहिरीतील २८ गुप्त दालनांची अंतर्गत रचना, यमुना काठी बांधलेला मजबूत धक्का व पडाव बांधण्यासाठी दगडांच्या गोल कड्यांची रचना कारणीभूत आहे. ताजपासून आग्रा किल्ल्याकडे जहाजे/पडाव सतत येजा करीत. ताज हे एक राजघराण्याचे प्रार्थनास्थळ होते. सामान्याना तिथं मज्जाव होता २००० हाशम इथे २४ तास पहारा करीत. जॉन बॅप्टिस्ट टॅव्हर्निए हा जागतिक कीर्तीचा जवाहिऱ्या औरंगजेबाने आमंत्रण दिल्याने ताज परिसरात अनेक वेळा येऊन गेला व मोगली खजिन्याची मोजदाद करण्याची जबाबदारी औरंगजेबाने त्यांच्यावर टाकल्याची नोंद आहे. खजिन्याचे स्थलांतर साठवणूक व सुरक्षितता यांच्याशी ताजखालची दालने खजिनाकोठी व आग्रा किल्ला यांचा संबंध असावा.

केंद्रीय पुरातत्व खात्याने १९३६—३७ साली त्यावेळच्या ब्रिटीश शासनाला एक अहवाल दिला. तो अहवाला म्हणतो “ताजमध्ये व तळघराखाली गुप्तवाटा नाल्या व खोल्या आहेत ज्या काही विशिष्ट हेतूने बांधण्यात आल्या.” त्या अहवालानुसार ब्रिटीश शासनाने पुढे कारवाई केली की, नाही असल्यास त्यात काय आढळले, तो विशिष्ट हेतू काय होता ? ताजच्या खाली निदान दोन गुप्त दालने बनवलेले मजले व त्याखाली अनेक विहिरी आहेत. ब्रिटीश म्युझियम व त्यांच्या अनेक म्युझियममध्ये मोगल काळातील हजारो दागदागिने किंमती वस्तू आल्या कुठून ?

ताजचे मानांकन कायम ठेवण्यासाठी ताजखाली मोगलांचे दागिने व खजिने कसे लपविले गेले त्याचा शोध कसा कुणी लावला हा एक संशोधनाचा विषय म्हणून मार्केटिंग करणे, जागतिक प्रदर्शने भरविणे, चित्रफिती तयार करणे आपल्या परदेशांतील वकिलातीतर्फे कार्यक्रम, सेमिनार्स, आयोजित करणे भारताला सहज शक्य आहे. ताजच्या चित्रफिती योग्य ठिकाणांची एक जंत्री मुद्दाम इथे दिली आहे. त्यातील योग्य ठिकाणी स्वच्छ साफसफाई वातानुकूल हवा, दिवे, प्रकाशाची व्यवस्था करणे कठीण नाही. देवगिरीच्या किल्ल्यातील अंधारी पायवाट दाखविण्याची व्यवस्था केंद्र व राज्य पुरातत्व व पर्यटन खात्यांनी जशी केली जसेच ताज व्यवस्थेचे आहे.

ताजच्या खजिना व्यवस्थेचे मार्केटिंग आम्ही करण्यात कसली अडचण भारताला आहे ? ब्रिटीश शासनाच्या सहकार्याने आम्ही त्यांच्या नोंदी, चित्रफिती, अल्बम्स मागवून वा त्यांच्या लायब्ररीज मधून कॉपी करून घेण्यास आज ते नकार देणार नाहीत. कारण त्यांच्या दृष्टिने खजिने लंपास झालेल्या ताजचे काहीच महत्व नाही.

मोगल खजिन्याच्या अस्तित्वाचा शोध

१)	३ रा मजला :-	मुमताज व शाहजहान यांच्या खऱ्या कबरी जिथे आहेत त्या दालनाला ७ पायऱ्यांचा एक जिना आहे. तो उतरल्यावर एक चौथरा आहे. त्याच्या बाजूच्या उजव्या व डाव्या भिंती संगमरवरी चिऱ्यांनी बुजविल्या आहेत. ही दोन द्वारे एक वा दोन भुयारांची तोंडे असावीत. आग्रा किल्ल्यात मुसम्मन बुरूजाच्या संगमरवरी जमीनीला मोठया दरवाजाला लागून खाली उतरत जाणारा एक संगमरवरी जिना (सध्या कुलपबंद) शहाजहान बादशाहासाठी मुमताजच्या कबरीकडे दर शुक्रवारी येण्याजाण्यासाठी केला गेला हा मार्ग ताजमध्ये प्रवेश करण्यासाठी व खजिन्याची गरजेच्या वेळी हलवाहलव गुप्तपणे करण्यासाठी असावा. त्याच्या मृत्युनंतर औरंगजेबाने असे मार्ग जिने व दालने एक तर बुजवून टाकली किंवा दरवाजे बसवून बंद केली. (१६६६ नंतर)
२)	३ रा मजला :-	मुमताज व शाहजहानच्या कबरी असलेल्या अष्टकोनी जमीनीपासून बाजूच्या चार सारख्याच दालनांचा उद्देश त्या त्या सम्राटांची वैयक्तिक संपत्ती, आवडत्या वस्तू ठेवण्याची जागा असे इजिप्त मध्यपूर्वेतील अनेक देशांत अशी दालने बांधली जात. कबरीपर्यंत पोहोचलेले लुटारू ही दालने सर्वप्रथम साफ करीत
३)	१ ला मजला व २ रा मजला :-	या मजल्यांवर मधला कॉरिडॉर व त्याला लागून असलेल्या दालनांकडे जाणारे दोन्ही जिने कुलुपबंद आहेत. तळ मजला, पहिला व दुसरा मजला लाल रंगाच्या संगमरवराचे आहेत. आतील दालने कुलुपबंद व बुजवलेली आहेत.
४)	४ था मजला :-	दर्शनी कबरीचे दालन फक्त दाखविले जाते बाकी सर्व प्रवेशद्वारे, मजले कुलुप बंद आहेत.
५)	घुमट एकूण दोन :-	ताजच्या सर्वात वरचा घुमट व त्याखाली दुसरा घुमट या दोन घुमटामध्ये ८३ फूट उंचीचे अंतर आहे म्हणजेच ऐवढया उंचीच्या जागेत काही गुप्त दालने आहेत असं म्हणतात. जिना कुलुपबंद असलेल्या दुसऱ्या घुमटाचे प्रयोजन काय हा वैज्ञानिक जिज्ञासेचा विषय आहे.
६)	खजिनाकोठी :-	सात मजल्यांची ही विहीर, या विहिरीच्या प्रत्येक मजल्याला ४ याप्रमाणे एकूण २८ दालने या प्रचंड अष्टकोनी विहिरीला आहेत. फार पूर्वीपासून भारतात अशा विहरी आहेत. फार पूर्वीपासून भारतात अशा विहिरी व सुक्या गोद्या हव्या त्या वेळी पाण्याने पूर्ण भरता येत, कोरडयाही करता येत. एक अरूंद गोलाकार जिना या विहिरीत पोहोचतो तो पाण्यात तळाला कुठे तरी गुप्त होतो जिथे वा ताजमहलमध्ये खजिन्यांची मोजदाद, किंमत, हलवाहलव व विल्हेवाट यांची नोंद ठेवली जाई. अशा अनेक मोगलकालीन नोंदी ब्रिटीशांनी एकतर गहाळ केल्या वा त्यांचा रेकॉर्ड कलकत्याच्या पुरातत्व विभागाकडे पाठवून दिला व तेथून अनेक नोंद संदर्भ ग्रेट ब्रिटनला रवाना केले. ब्रिटीश म्युझियम व त्यांच्या पुरातत्व मंत्रालयाच्या रेकॉर्ड रूममध्ये त्यांची नोंद असलीच पाहिजे. खजिन्याच्या संदर्भात ज्या व्यक्तींनी ताज आत बाहेरून, तो घडला जात असताना त्या नंतर पाहिला त्यात जॉन बॅप्टिस्ट टॅव्हर्निए बर्निए व १६३१ मध्ये ईस्ट इंडिया कंपनीच्या आग्रा शहरातील रेसिडेंट ऑफिसर पीटर मंडी, यांचा विशेष उल्लेख होतो. मनुचीच्या प्रवास वर्णनातही मोगल रिवाज व खजिन्यांचा उल्लेख आहे.

ताज रहस्यांची ठिकाणे

१)	खजिना कोठी ही अष्टकोनी ७ मजल्यांची विहीर
२)	ताजच्या घुमटावर सुवर्णाचा पत्रा (चोरला गेला (आच्छादन)
३)	ताजच्या अनेक मार्बल आच्छादने कमानी कोपरे यावरचे रत्नकाम काशिदाकारी आज दिसत नाही.
४)	तिसऱ्या मजल्यावरील मूळ कबरीचे दालन रत्नजडित.
५)	मुमताज कबरीवरचा सुवर्णदीप व सुवर्ण साखळी.
६)	मुमताज व शाहजहानच्या कबरीभोवतालची सुवर्णजाळी.
७)	सुवर्णजाळी अडकविलेला सुवर्ण कठडा.
८)	ताजच्या भोवतालच्या विटांच्या भिंती समोरची २२ दालने
९)	त्या कम्पाऊंडला असलेला दरवाजा (कुलुपबंद) त्यामागे वर चढत जाणारा १७ फूट उंचीचा दगडी जिना.
१०)	त्या जिन्याने वर आल्यावर जो मजला येतो तिथेही विटांनी बुजवलेली दालने आहेत. अशीच रचना २ च्या व ३ च्या मजल्यावरील मूळ कबरी व ४ थ्या मजल्यावरील दर्शनी कबरी वा वरचे ३ मजले पूर्ण पांढऱ्या मकराना संगमरवराचे आहेत.
११)	तिसऱ्या मजल्यापासून संगमरवर (शुभ्र रंगी) घुमटापर्यंत वापरला गेला आहे.
१२)	ताज ज्या संगमरवरी प्लॅटफॉर्मवर उभा आहे (तिथून खाली पाया जमीनीशी समांतर) आतून यायचे तर दोन मजल्या इतके अंतर उतरावे लागेल. ही जमीन कित्येक विहिरी बुजवून मिळविलेली आहे. त्यासाठी केलेला विटांचा पाया हा खरा मानायचा तर वरचा प्लॅटफॉर्म हा ताजचे सौंदर्य व मजबूतीसाठी आहे.
१३)	ताजच्या सर्व विहिरी बुजवलेल्या नसाव्यात त्यातील काही विहिरींचा उपयोग खजिनाकोठी सारखा झाला असेल.
१४)	ताज व आग्रा किल्ला यातले अंतर १ कि.मी. मुसम्मन् बुरूज ते ताजचा तिसरा मजला येथपर्यंत शाहजहान बादशाह येऊ शकत असे म्हणजे एक (वा अनेक) चोरवाटा आहेत असा अंदाज आहे.
१५)	ताजच्या घुमटाचे आच्छादन निखळ सोन्याचे असल्याने ताज कुठल्याही वेळी रंग बदलताना घुमटाचे सुवर्णाच्छादन त्या रंगफेकीत एक वेगळीच चमक आणीत असे (या दंतकथेवरून ताज सकाळ, दुपार, संध्याकाळ व रात्री रंग बदला ही गोष्ट रूढ झाली.)
१६)	ताजच्या घुमटाचे वजन ४९२९ टन व मूळ थडग्यावर त्यामुळे पडणाऱ्या भाराचे वजन प्रती चौ.फू. ७.९ टन पडते ही भार सहन शक्ती सर्वसाधारण इमारतीच्या बाबतीत ४ टन प्रती चौ. फूट गृहीत धरतात त्याहून दुप्पट आहे, असे तंत्रज्ञ सांगतात. त्यामुळे ही वास्तू बांधली जात असता यमुनेच्या बाजूने खचत चालल्याचे लक्षात आले होते, परंतु त्यावर तोडगा काढून ती पुरी केली गेली. ताजच्या बाजूचे ४ मिनार मुळात थोडे कलते बांधले गेले व ताजच्या वरच्या घुमटाखाली एक आणखी घुमट का बांधला ? याचे कारण संशोधकांना सापडलेलं नाही.
१७)	ताजचे मूळ मॉडेल (बादशाहनामा) लाकडी होते शाहजहानच्या काळात नकाशे व बांधण्याआगोदर मापने घेण्याची, कागदावर नोंदण्याची व ती आधी बादशाहकडून संमत करण्याची प्रथा होती. जर हे काम शाहजहानच्या कल्पनेप्रमाणे झालं असेल तर तळाखालील असंख्य दालने, विहिरी व नाल्याचे उद्दिष्ट काय? मिट्ट काळोखात माणसे राहतील कशासाठी ? इजिप्तमध्ये अशा दालनात केवळ खजिनेच सापडले आहेत.
१८)	अशा वस्तूंमध्ये त्यावेळीही गुप्ता राखण्याची आवश्यकता असल्याने तेव्हाही आत शिरावयाचं असेल तर नकाशे वा मशालींच्या प्रकाशात संबंधित मोजके अधिकारी आत शिरत त्यामुळे ताजसारख्या प्रचंड वास्तूचे नकाशे आतले मार्ग यांचा संग्रह निश्चितपणे साठवला गेला. बहुधा हे सर्व नकाशे ब्रिटीशांनी भारताबाहेर रवाना केले. आधुनिक उपकरणांना आज हे मार्ग शोधणे कठीण नाही.
१९)	ताजचे स्वतःचे पर्यटन उत्पन्न तुटपंजे आहे. ताजच्या मालकी हक्काबाद्दल दावे दाखल आहेत. कुलुपबंद अवस्थेत आज ताज दुर्लक्षित जिणे जगत आहे. पुढच्या वेळी ताज मानांकनात राहिल की नाही अशा अवस्थेत असलेल्या ताजला नवजीवन देण्यासाठी ताजच्या न दिसणाऱ्या रहस्यांपैकी मोजकी ठिकाणे तरी पर्यटकांसाठी सुरक्षितपणे खुली ठेवली पाहिजेत व अशा सुरक्षित रहस्यमय जागांचे जागतिक मार्केटिंग झाले तरच पर्यटक व उत्पन्नात भरपूर वाढ होऊ शकेल. चित्रफिती चर्चासत्रे यांचा योग्य उपयोग हे त्याचे उत्तर आहे.
२०)	ताजच्या जागतिक मार्केटिंगला मोगलांचे खजिने हा एक रहस्यपूर्ण विषय केंद्राला उपयोगी पडणारा आहे.

- अरुण निगुडकर

arun.nigudkar@gmail.com

पितृकृपा ब्लॉक २, रोड नं. १६ चेंबूर, मुंबई- ७१.

फोन क्र. २५२१२९९६